

QADIMGI ELAM DAVLATI

Xushvaktov Davlatbek

SHDPI 1- BOSQICH TALABASI

Otamurodov Doniyorbek

SHDPI 2- BOSQICH TALABASI

Annotatsiya: Elam davlatining tarixi davomida bir nechta siyosiy birlashmalar va imperiyalar tashkil topgan. Elamlilar qadimiy zamonlarda o'ziga xos yozuv tizimi, san'at va arxitektura bilan mashhur bo'lib, ular Sumer va Akkad bilan tijorat va madaniy aloqalar o'rnatgan. Elam madaniyati ko'plab asarlar, masalan, Elam yozuvi va relieflar orqali bizga ma'lum.

Kalit so'zlar: Elam davlati , siyosat , madaniyati, sivilizatsiya,yodgorliklar ijtimoiy hayot, joylashuv, rivojlanish, mustaqil, yozuv

Elam davlati Miloddan avvalgi 3-ming yillikda Mesopotamiya hududining janubida, hozirgi Eronning janubi-g'arbiy qismlarida, ayniqsa Suza shahrining atrofida tashkil topgan. Elam davlatining rivoji Fars ko'rfazi hududida chuqur izlar qoldirgan. Elamlilar o'z davlatlarini ko'pincha shaharlardan tashkil qilgan. Elam poytaxti Suza shaharida o'zining markaziy madaniyati va siyosiy kuchini yaratgan. Elamda bir nechta siyosiy birliklar, shu jumladan Elam inshoati va Elam federatsiyasi mavjud bo'lib, ular har xil davrda turlicha boshqaruv tizimiga ega bo'lgan. Davlat boshqaruvi diniy hokimiyat bilan bog'langan, elamlilar ko'pincha o'zlarining diniy rahbarlarini siyosiy hukmdorlar sifatida ko'rishgan. Elamlilar o'zlarining o'ziga xos madaniyati bilan mashhur bo'lgan. Ularning san'ati, arxitektura va yozuvi Mesopotamiya bilan yaqin aloqada bo'lgan. Elam yozuvi ko'pincha qisqa, ramzli va chiroyli bo'lib, ular o'zlarining tarixiy voqealarini yozib qoldirishgan. Elamlilar shuningdek, yuqori darajadagi hunarmandchilik va savdo aloqalarini rivojlantirgan. Elam diniy jihatdan polyteist bo'lib, ko'plab xudolarga sig'inishgan. Ular orasida eng mashhur xudo Inšušinak bo'lgan, u jang va kuch-xayr xudosidir. Elamlilar, shuningdek, Mesopotamiya sivilizatsiyasi bilan yaqin aloqada bo'lgan, shuning uchun o'zlarining diniy va madaniy tushunchalarini Mesopotamiya bilan almashgan. Elam o'zining kuchli qo'shnilari — Sumer, Akkad, Assuriya va Bobil bilan ko'plab savdo va diplomatik aloqalar o'rnatgan. Shuningdek, Elamlarning o'zlarining diniy va madaniy ta'siri ham sezilarli edi, masalan, Elam xudolari Mesopotamiya sivilizatsiyasining ba'zi qadimgi xudolari bilan bog'liq bo'lib, ko'plab ta'sirlar mavjud. Elam madaniyatiga oid ko'plab arxeologik qazishmalar hozirgi kunda Eron va uning atrofida olib borilmoqda. Susa shahridan topilgan arxeologik yodgorliklar Elam tarixining va madaniyatining muhim manbalaridan biridir. Shuningdek, Elamning yozma manbalari, jumladan, qisqacha va rasmiy yozuvlar orqali o'zlarining siyosiy va madaniy tarixlarini bilib olishimiz mumkin.¹

Elamlar o'zlarining yozuvi tizimiga ega bo'lib, bu yozuv asosan "Elam yozuvi" deb ataladi. Bu yozuv 2500 yil oldin, Sumer va Akkad yozuvlari bilan parallel ravishda rivojlangan. Elam yozuvi ko'pincha raqamlar va ramzlar bilan ifodalangan bo'lib, bunday yozuvlar hujjatlar va diniy matnlarni yozishda ishlatilgan. Proto-Elam yozuvi: Bu yozuvning dastlabki shakli, taxminan Miloddan avvalgi 3000-2500 yillarda ishlatilgan. Bu yozuv faqat bir necha simvollardan iborat bo'lib, ularning ko'pchiligi shifrlangan va tushunish qiyin bo'lgan. Yozuv tizimi boshlang'ich holatda bo'lsa-da, u Elam madaniyatining rivojlanishi bilan yanada murakkablashgan. Elam Yozuvi: Elam yozuvi to'liq va murakkab bo'lib, o'zbekcha alifbo

¹ SH. Karimov "Vatan tarixi"

tizimidan farq qiladi. Elam yozuvi orqali davlat hujjatlari, savdo yozuvlari, diniy va siyosiy matnlar kiritilgan.

Elam adabiyoti asosan diniy va siyosiy matnlardan iborat bo'lgan. Elamda yozilgan asarlar diniy marosimlar, shaharlardagi voqealar va hukmdorlarning yutuqlari haqida bo'lgan. Diniy matnlar: Elam diniy adabiyoti polyteist bo'lib, ko'plab xudolarni yodga olish va ularning qadriyatlarini ko'rsatish uchun yozilgan asarlar mavjud. Elamda diniy marosimlar, ibodatlar va xudolarga bag'ishlangan qo'shiqlar yozilgan. Shaharning tarixi: Elam davlatining poytaxti bo'lgan Susa shahridagi rasmiy yozuvlarda Elam hukmdorlarining janglarda qo'lga kiritgan g'alabalari va boshqaruvdagi yutuqlari haqida yozilgan.

Elam davlati miloddan avvalgi IV mingyillikda hozirgi Eron janubi-g'arbida, Suza shahri atrofida tashkil topgan. Elamlilar o'ziga xos yozuv tizimini yaratgan bo'lib, bu qadimgi dunyodagi eng qadimiy yozuvlardan biridir. Miloddan avvalgi XII asrda Elam davlati Bobilga qarshi muvaffaqiyatli harbiy yurishlar olib borgan. Natijada, miloddan avvalgi 1150-yillar atrofida Elam qo'shinlari kassitlar sulolasi hukmronligini tugatgan. Miloddan avvalgi 539-yilda Elam davlati Ahamoniylar imperiyasi tomonidan bosib olinib, mustaqilligini yo'qotgan.²

Eron xalqlaridan yuqorida bir necha marta tilga olingan elamiyla hammadan oldin tarix sahnasiga chiqqan. Elamiylar mamlakati fors qo'ltig'iga quyadigan ikki daryo - Kerxa bilan Karuna daryolari havzasini va shimol tomonda unga tutushgan tog'li Anchan o'lkasini ishg'ol qilgan. Elamning poytaxti Suza (Kerhi bo'yidagi tekislikda joylashgan bo'lgan. Arxeologlar bundan (er.av. IV-III asrlardagi) eneolit yodgorliklarini ayniqsa badiiy jihatdan yuksak, naqsh solingan sopol buyumlarini topganlar. Shu narsa muhimdirki, Elam butun tarixi davomida Ikki daryo oralig'i bilan maxkam aloqada bo'lgan va bu aloqa uning iqtisodiyoti hamda madaniyatiga ta'sir ko'rsatgan. Shu narsa ham ibratlidirki, Elamda paydo bo'lgan o'ziga xos yozuv tizimini mahalliy piktografiya asosidagi ieroglifikani g'arbiy qo'shnilardan o'zlashtirib olgan mixxat er.av. III ming yillikda siqib chiqargan. Dastlab mixxat matnlari akkad tilida yozilgan, er.av. II ming yillikda esa elamiy tilida yozila boshlagan. Elamning Ikki daryo oralig'idagi davlatlar bilan bo'lgan siyosiy munosabatlari ko'p o'zgarib turgan. Vaqti-vaqti bilan Elam Akkadga (er.av. XXIII asr) va Shumerga (Urning III sulolasi vaqtida - er.av. XXI asrda) qaram bo'lib qolgan. Ammo buning aksi yuz bergan hollar ham bo'lgan, Elam podsholari g'arbiy qo'shinlarning kuchsizlanib qolganliklaridan foydalanib, ularga qarshi hujumga o'tgan. Masalan, eramizdan avvalga XX-XVIII asrlarda tarqoqlik va o'zaro urushlar davrida Elam, Dajla va Frot havzasida o'z nazoratini o'rnatgan. Er.av. II ming yillikda elamiylar yana kuchayib ketib, Bobilga yurishlar qilgan. Elamning ijtimoiy munosabatlarida qo'shni Ikki daryo oralig'iga o'xshagan joylari ko'p bo'lgan. Ammo, shu bilan birga, mahalliy xususiyatlari ham bo'lgan, albatta. Bunda tarkib topgan sinfiy jamiyat sharoitida har xil matriarxat qoldiqlari Ikki daryo oralig'idagidan ko'ra uzoqroq saqlangan, bu qadimgi Misrda ro'y bergan shu singari ahvolni eslatadi. Chunonchi, er uchastkalari tamomila ayollar ihtiyorida bo'lgan. Taxt merosligining o'ziga xos tartibi ham ibratlidir, taxt otadan o'g'ilga o'tmagan, balki akadan ukaga o'tgan (fratixat). Er.av. VIII-VII asrlar Elam bilan Osuriya o'rtasida juda qattiq va keskin kurash borgan va bu kurash Ashshurbanipal qo'shinlarining Suzni tor-mor keltirishi bilan tugagan. Shundan keyin Elam mustaqil o'rin tutmagan, ammo elamiy tili fors va babil tillari bilan birga yashayvergan. Behistun yozuvining uch tilda bo'lganligi bunga dalildir. Elamning qulashi yangi xalqlarning, endi bu gal eron tili guruhidagi midiy va forslarning kelib chiqishiga sabab bo'lgan.³

² E. Qosimov Jaxon tarixi Toshkent 2023

³ SH.S.Zokirov Jaxon tarixi 2013

Elam davlati hozirgi Eron janubi-g'arbiy qismida, Xuziston viloyati va Fors qo'ltig'i yaqinida joylashgan bo'lib, poytaxti Suza shahri edi. Miloddan avvalgi IV mingyillikda Elamning dastlabki shahar-davlatlari shakllangan. Miloddan avvalgi II mingyillikda Elam kuchli markazlashgan davlatga aylangan va Mesopotamiya davlatlari bilan aloqalar o'rnatgan. Miloddan avvalgi I mingyillikda Elam Ahamoniylar imperiyasi tomonidan bosib olinib, mustaqilligini yo'qotgan. Elamliliklar o'ziga xos yozuv tizimiga ega bo'lib, tili semit yoki hind-yevropa tillariga kirmagan. Ko'plab xudolarga sig'inishgan, ulardan eng mashhuri Inshushinak edi. Suza shahridagi zikkuratlar va saroylar Elamning rivojlangan arxitekturasidan dalolat beradi. Elam o'zining savdo tarmoqlari orqali ko'plab buyumlar, jumladan, mis, oltin va turli hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqargan va boshqa qadimgi tsivilizatsiyalar bilan savdo qilgan. Elamliliklar ko'plab xudolarga sig'ingan, ularning orasida Inshushinak, Susa va boshqa xudolar muhim o'rin tutgan. Diniy amaliyotlar Elam jamiyatining markaziy qismiga aylangan. Elam davlati Yaqin Sharqdagi boshqa qadimgi davlatlar bilan doimiy aloqada bo'lib, uning madaniyati va siyosiy tizimi Mesopotamiya va Fors tsivilizatsiyalarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.⁴

Xulosa qilib aytganda Elam davlati qadimgi dunyodagi muhim siyosiy, madaniy va iqtisodiy markazlardan biri bo'lgan. Uning tarixiy merosi Yaqin Sharqdagi boshqa tsivilizatsiyalar, jumladan, Mesopotamiya va Fors madaniyatlarini bilan o'zaro aloqalar va ta'sirlar orqali o'rganiladi. Elamning tarixi, madaniyati va siyosiy tizimi ko'plab qadimgi tsivilizatsiyalar bilan aloqalar o'rnatgan.

Adabiyot va manbalar:

1. ABDUJABBOR KABIROV. QADIMGI SHARQ TARIXI TOSHKENT 2016
2. RAJABOV RAVSHAN JAHON TARIXI 1 QISM .RAJABOV RAVSHAN TOSHKENT YANGI ASR AVLODI.
3. F.BOYNAZAROV. QADIMGI DUNYO TARIXI.TOSHKENT 2002.
4. VSEVOLOD AVDIYEV. QADIMGI SHARQ TARIXI TOSHKENT 1964.
5. ANATOLIY SAGDULLAYEV QADIMGI SHARQ TARIXI.
6. Begaliyev, N., Xumoyun, A., & Shahlo, S. (2024). RTA OSIYO GIDROTEXNIKA INSHOOTLAR TARIXI SARDOBA VA KORIZLAR MISOLIDA. *UNIVERSAL JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES*, 2(9), 57-62.
7. Бегалиев, Н. (2024). БУХОРО-ҚАРИШИ САВДО ЙЎЛИДА ЖОЙЛАШГАН САРДОБАЛАР. *Science and innovation*, 3(Special Issue 3), 141-144.
8. Begaliyev, N. X. (2022). ETNOLOGIK TADQIQOTLARDA TERMINOLOGIYA MUAMMOSI. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(2), 69-72.
9. Otamurodov, D. (2024). IMOM BUXORIY - BUYUK MUHADDIS ALLOMA. *YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI*, 1(01).
10. Sobit, K. (2023). THE LAUNCH OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL EVENTS IN THE NEIGHBORHOODS OF SHAHRISABZ CITY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 6(1), 398-401.
11. Sunnatovich, Q. I., & Sobit, K. (2023). VARGANZA QISHLOG'IDAN TOPILGAN YODGORLIKLAR TARIXI (I-XV ASRLAR). *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, 2(9), 33-35.

⁴ R.Shamsutdinov "Vatan tarixi"

12. Bobokulovna, Q. F. (2024). RESPUBLIKA “TADBIRKOR AYOL” UYUSHMASINING AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOLANTIRISHDAGI ROLI. TADQIQOTLAR. UZ, 35(1), 111-113.
13. Qanoatova, F. (2024). TURIZM RESURLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINING AHAMIYATI. YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
14. Tolibov, N. (2024). EKOTURIZM SOHASIDA TARIXIY JOYLAR VA OBIDALARNING AHAMIYATI. YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
15. Nurillaevich O. B. et al. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 984-989.
16. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
17. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.
18. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o‘g‘li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ‘ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
19. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o‘g‘li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ‘ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
20. Otamurodov, D. (2024). IMOM BUXORIY - BUYUK MUHADDIS ALLOMA. YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
21. R. Rajabov. Qadimgi Sharq harbiy san‘ati . Toshkent .2018.
22. Бобожонов, Бехруз Баходир ўғли. ШАҲРИСАБЗНИНГ ТАРИХИЙ БОЗОРЛАРИ ВА САВДО-ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРИ. 1344-1351